

Tanyavilág és falukutatás

TANYAIRODALOM MAGYARORSZÁGON*

Romány Pál

Az MTA doktora

A témának sokféle elnevezése, olvasata ismert. A tanyavilágnak részét képezték – képezik? – a szállások, a szórványok, a kisebb-nagyobb majorságok, a pusztai házak vagy a volt termelészövetkezeti lakótelepek. Villannyal vagy villany nélkül, ásott kúttal, izoláltan vagy éppen már farmként becézve, sőt az agrárcivilizáció csúcának tekintve. Volt már tartozéktelepülés, *települési hungaricum*, s volt olyan maradvány, amelyet mint csökevényt, kiszorítani, visszafogni kell, nem pedig szaporítani. És még akkor nem is vettük listába a tanyák, a „*külterületi lakott helyek*” minden állapotát, jogállásuk változásait. Még a 20. századra vonatkoztatva sem. Történetük pedig előbb kezdődött, s tart – talán szerencsére – jelenleg is. Egyébként nem csak nálunk, hanem máshol is a világon.

Konferenciánk időhatárt szab, megjelölve a harmincas éveket, amelyet az áttekintésnél kénytelen vagyok átlépni. Jobbára csak kiemelések következhetnek. Mindenekelőtt azért, mert az ún. *tanyakérdés és irodalma* – gyakran a parasztsors, vagy a földmunkás-, az agrárszocialista mozgalom részeként – jóval a harmincas évek előtt már teret nyert Magyarországon. Jelentős *tudományos teljesítményei* pedig ké-

sőbb is jelentkeztek. Ez utóbbiak közül kettőre utalok: Erdei Ferenc *Magyar tanyák* című munkájára, amely hatvan éve, azaz 1942-ben jelent meg, illetve *A magyar tanyarendszer múltja* című munkára – Pölöskei Ferenc és Szabad György szerkesztésében –, amely 1980-ban jelent meg. Egyik sem a harmincas éveké – dátum szerint – hanem az egész századé.

Következzék *néhány mozaik* a tanyákról szóló szakirodalomról, álláspontokról.

A huszadik századi sor kezdetét egy fiatal agrárszakértő írásával lehet jelölni. A szerző 1912-ben és 1913-ban nyolc vármegye tanyavilágát felmérve 164 olyan tanyás térséget jelölt meg, ahol a szórványban ezernél több lakos élt, tehát központot, (iskolát, közigazgatási kirendeltséget stb.) közlekedést kívánt.

A javaslatot a 33 éves Czettler Jenő, az agrárpolitika és gazdaságtörténet későbbi akadémikusa tette. Egy másik kutató négy évtizeddel később szintén leltárba vette a tanyavilágot. Erdei Ferenc – mint közismert – 32 évesen már több könyv szerzője volt a *Magyar tanyák* kiadása idején. Erdei hivatkozik – Czettler és Kaán Károly mellett – harmadik klasszikusként még Gesztelyi Nagy Lászlóra, aki a Duna-Tisza-közi Mezőgazdasági Kamara igazgatója volt, s *Magyar tanya* című könyve 1927-ben jelent meg Kecskeméten. Tizenöt évvel Erdei összegzése előtt.

*Az MTA Agrártudományok Osztálya Agrártörténeti és Faluszociológiai Bizottsága által rendezett tudományos konferencián (2002. március 25–26.) tartott előadás alapján.

A szakírók, kutatók álláspontja a tanyavilág gondjainak megoldását illetően lényegesen különbözött egymástól. Már a kiindulásukat tekintve is. Az egyik álláspont – nevezzük gazdaságinak – a termelés korszerűsítési követelményeiből, az okszerű földművelés megvalósítási feltételeiből indult ki. Gesztelyi Nagy ezért még a gyapottermesztési kísérleteket is támogatta. A másik felfogás képviselői a társadalmi összefüggéseket helyezték előtérbe, sőt mindenek fölé, és a polgárosulás lehetőségét látták a tanyavilág létében, megtartásában is. A harmincas évek törekvéseiben kombináltan is találkozhatunk mindezzel, nem is szólva a néprajz, a történeti földrajz, a szépirodalom vagy éppen a politikai irodalom egy-egy, esetenként a tényeket másképpen kezelő jelentős opusáról. Ez utóbbiakat – ösz-sze-foglalóan – a tanyavilág népeleti felfogású csoportjába sorolhatjuk, amely leírások gyakran mint a „romlatlan erkölcs”, a jó levegő, a „kiváló katonaaanyag” rezervátumnak ábrázolták a tanyákat és lakóikat. Nem ritkán a tényekkel, a bírálatokkal szemben.

Az érzelmekkel egyébként – mint a szociográfiától sem idegen megnyilvánulással – a tanyák ügyében, a kutatási eredmények publikálásában is gyakran találkozhatunk. Hogy időben messzebb ne menjünk, Czetter 1921-ben írta a következőket: „A szívem fáj, amikor a tanyákat bejárva, mindenütt csak nyomort találtam... kulturális és közegészségügyi nyomort. Mintha csak a Kongó-vidék négerai között jártam volna, oly elmaradt ezeken a tanyai vidékeken a posta, iskola, orvosi szolgálat... Láttam gyermekeket, amint apjuk csizmájában bukácsoltak a barázdák között a 4-5 kilométernyire levő iskolába, hogy megtanulják azt, ... hogyan kell a nemzet oszlopának lenni.” A világháborúban legyőzött Magyarországon érthető, hogy erősödik a tanyák – valójában az országon belüli relatív súlyában megnőtt

Alföld – iránti figyelem. Szabó Kálmán írja 1936-ban: „A háború után... közgazdászok, politikusok kezdtek a magyar tanyai paraszttal és a tanya kérdésével foglalkozni. Közülük adta valaki a magyar parasztságnak a »nemzetfenntartó elem« elnevezést, amelyen eleget csóválták a fejüket az öregebb tanyai magyarok.”

A legfontosabb, az általános földreform ugyan elmarad, de a gazdálkodás, a közgazdálkodás, a közlekedés javításának reformját mind erőteljesebben és mind többen fogalmazzák meg. A szakirodalom és a falukutatás mellett a sorra rendezett tanyakongresszusokon és a kamarai állásfoglalásokban is. Egyre jobban teret nyer az a felismerés, hogy az agrártársadalom fele – jöllehet nem a hangadó fele – tanyákon, pusztai majorságokban él. Ezt ugyan már 1867-ben leírta német nyelvű könyvében Heinrich Ditz: „A falu és a mező viszonyában a tanya legtöbbször nem szerencsétlenség a Magyar Alföldön, hanem az egyetlen formája a távol eső földek megművelésének. Nem a tanyás gazdálkodást kell okolni, hanem a szerencsétlen körülményeket, melyek azt szükségessé teszik. [...] Gazdaságilag a tanyarendszer vitathatatlanul a legelőnyösebb.” Látja friss szemmel, hogy a gazdasági kényszerűség, a megélhetés parancsa győz minden más igény fölött. A német szakértő jól látta a települési viszonyokat, az ipar hiányát, a kereskedelem elmaradottságát is: „Hiányzik a tőke, a tőkeképzés ösztönzése pedig gyenge” – szögezi le. Könyvét azzal fejezi be, hogy: „Magyarország szegényebb, mint lennie kellene”, a gazdálkodásra utalva pedig azt írja: „Nem a politikus Széchenyi jósolta meg az ország jövőjét, hanem a nemzetgazda...”

Az alföldi puszták, óriás határú falvak és mezővárosok agrártájainak arculata nem sokat változott, az idézett leírások óta eltelt két-három emberöltőben sem. A viták is fennmaradtak a követendő, a célszerű te-

lepülés-, agrár- és tanyapolitikát illetően. A százezer hektáros határu városok földjeit továbbra sem hálózták be épített utak, a vasutak is messze voltak. Az áruszállítás, sőt, a megközelítés lehetősége is időszakos maradt a tengelyig érő sárban. A falukutatás *az agrártársadalom alapkérdéseivel, a nagy, általános dolgokkal foglalkozik.* A *Magyarország felfedezése* sorozat szerkesztője, inspirátora, Sárközi György is ezt szorgalmazza. A tanya nem vagy alig kerül be a szociográfiának ebbe a fő áramába. Megmarad ugyan a harmincas évek falukutató irodalmában, főleg *a tanyai ember*, esetenként mint egzotikum, de a tanya inkább hivatkozási alap, argumentációs tétel. Adalék a *Néma forradalom*-hoz is, a *Futóhomok*-hoz is, meg a *Viharsarokban*-hoz is. Féja Géza azért leszögezi: „*A tanyarendszer igen kellemes volt a városok gazdasági helyzete szempontjából. Nem igényelt költséges intézményeket, gondozást, de jövedelmet hozott. Viszont, ha falvak alakulnak, a határ reájuk eső részével együtt közíggazgatásilag elszakadtak volna a várostól.*” A *Faluszövegség* igazgatója a közigazgatási önrendezettség mellett áll ki, amikor így ír: „*Útját állja ennek (az önállósulásnak – R. P.) az anyaközségek irigysége, amelyek görcsösen ragaszkodnak a török hódoltság alatt és után kialakult határaikhoz és merőben gyarmati sorban tartják nemcsak a szélszört tanyákat, hanem a határukban lévő, falunak tekinthető településeket is [...]. A mai helyzetben a tanyák állapota egyenesen eljjesztő és a másfélmilliónyi tanyai lakosságból legfeljebb egyharmad [...] elégítheti ki primitív közszükségleteit.*”

A tanyák ügye kissé olyan volt a falukutatásban, mint a távoli rokon. Akkor hivatkoztak rá, ha a család érdekeivel egybeesett a beemelése. Erdeinek is más műveit veszik sorra munkásságának értékelésekor, s csak megemlítik a tanyaival foglalkozót is. Pedig 1943-ban már megállapítják a

szerzőről: „...*azt hisszük, hogy Erdei kiemelkedő helyet fog elfoglalni a magyar szociológusok sorában.*” Voltak, akik vitatták tanyaosztályozását, pontosabban az Erdei-féle *tanya-elv* általános érvényét, vagyis a „*benti*” ház és a „*kinti*” munkahely (tanya, szállás) lehetőségének kiterjedt voltát, de a téma önálló feldolgozásának, sokoldalú, értő vizsgálatának, egy tanyapolitika indokoltságának, kifejtésének szükségességét nehéz lett volna kétségbe vonni. Az országos figyelem azonban ekkor már más témák felé fordult.

Nem járt sokkal jobban Boldizsár Iván, *A gazdag parasztok országa* című munkája sem, amikor, 1940-ben, napvilágot látott. Ki figyelt már akkor *Dánia* gazdag parasztjaira, hiszen országukat 1940 áprilisában megszállták Hitler csapatai. A könyvben pedig ott volt az *üzenet*: „*A tanyákat nagyszerű út és telefon köti össze egymással, a tanya-központtal [...] Itt nincs »tanyakérdés«, és a tanya szó egyáltalán csak akkor használható, ha nem gondolunk a magyar tanyára. [...] Jól élnek és szépen.*” Ami bizony nem volt állítható a magyar tanyákról, ahol nem telefon, de villany sem volt, és sok helyen tüzeltek *kunkokszsal*, azaz szárított trágyával. Dániában a háború előtt egy automobíllra 24 személy jutott, Nagy-Britanniában 18, Franciaországban 19, az Egyesült Államokban 4 (négy), ekkor *Magyarországon 375 személygépkocsi volt a mutatószám*, hogy ne soroljunk más fejlettségi mutatót. (A magyar hadüzenet „rettenete” az USA-ban utólag is kiszámítható. Arra is gondolva, hogy a Chicagói Egyetemen az E. Fermi vezette kutatócsoport akkoriban hozza létre az első nukleáris láncreakciót.)

A tanyák, tanyai emberek azért témái maradtak a *publicisztikának*, a drámaíróknak, a sajtónak, a népegészségügy apostolainak. „*Sír a puszta*–írták 1940-ben–, *mert sok a baja. Sír a puszta, mert a gyógyításról sok szó jutott már el hozzá, csak orvosságot*

hoztak még keveset. *Sír a pusztá, mert új élet, új lélek után vágyik.*” Megjelenik a sajtóban már a *kulákparaszt* megnevezés is.

„A kulákszív rideg [...] egyáltalán nem tartja szerencsés dolognak a földreformot. Attól fél, hogy földjei megmunkálásához nem kap olcsó munkaerőt”. Néhány éve, Féja Géza még idézőjellel használja az importált fogalmat a *Viharsarok* leírásánál. A földreformot követelők közül 1939 végén már többen indulatszóként veszik köznyelvi használatba. (Ekkor mutatja ki az OMGE hivatalosan, hogy egy alföldi mezőgazdasági kisüzem egy kat. h-a jutó évi mezőgazdasági jövedelme 29,53 pengő, adósságkamata átlagosan 4,37 P/kh, búza hozama 6-7 q/kh (a 9 q/kh uradalmi átlaggal szemben.)

A harmincas évek szociográfiai írásaiból, a tanyák állapotáról több is kéziratban maradt, illetve csak nagy késéssel kapott nyilvánosságot. Ez utóbbiak egyike még Boldizsár Iván felhívására készült és a *Szolgálat és Írás* sorozatban jelent volna meg. Miután Kovács Imrét is, Féja Gézát is elítélte a bíróság, a még több vádat összegyűjtő írás kiadásában Cserépfalvi már túlságosan nagy kockázatot látott. Érthető, hiszen már az első oldalakon „görögütizes tanyamentés” és olyan tanyai mondások olvashatók, pl. a kiskunsági cselédemberektől, hogy „két dolgot jó elkerülni leginkább: a veszett kutyát meg a csendőrt!” A *Krónika a kun pusztákról* című írás így csak évtizedekkel később jelent meg Kecskeméten. Lakatos Vince könyvét már csak örököse vehette a kezébe. Egykori szerzője szociofotós lett, újságíró és filmrendező.

A falukutatás a határokon túl is tájékozódni próbált a szociográfiában, az agrárszociológiában. Az *elsodort falura* nemcsak *Az elnemsodort falu* megírásával válaszolt, hanem a kutatások lehetséges összekapcsolásával, módszereik egybevetésével is. Számoltak azzal, hogy a tanyák is folytatódnak, más államhatárok között.

Tanulmányozták a szomszédok – pl. a bukaresti *Gusti-iskola* – terepmunkáját, sőt a szovjet-orosz híreket, A. V. Csajánov nézeteit is. Megfelelő együttműködés, hiteles tájékozódás – a kor viszonyai között – nem jöhetett létre. Ezek vezettek azután olyan téves prognózisokhoz, amelyek pl. Kovács Imre könyvében napvilágot láttak. Hírt adva 1940-ben (!), Lizenko „sokat ígérő” jarovizációs és évelőbúzás kísérleteiről. Egyébként ekkor esik szó a *háztáji üzemeről* is, mondván, hogy „a parasztudvar gazdaság a gazdaságban.”

Vannak tartozásaink a falukutatás történeti vizsgálatában, hiszen nemegy 1945 utáni, sőt mai tendencia, jelenség magyarázatára bizonyos támpontokat remélhetünk. Az Alföld egykori tanyavilágának külföldi bemutatásában sokat köszönhetünk A. N. J. Hollander professzornak vagy a magyar parasztságról írt megállapításaiért Franciaország fiának, A. Sauvageot-nak és másoknak. Tudva persze, hogy a magyarart helyett senki nem végezheti el ezt a feladatot. Mert ebben is helytálló Babits megállapítása, amit Illyés Gyula híressé vált könyvéről írt 1936-ban: „A pusztát csak az ismerheti belülről, aki maga is a pusztá gyermeke. De ez az ismeret csak akkor válhat tudatossá, ha a pusztá gyermeke kilép a pusztából, és fölébe emelkedik...” Jellemzően fogalmazott e témában a román Henri H. Stahl professzor egy korabeli írásában: „Az agrártechnikák társadalomtörténete régióként változik – írta. Legelőször a »két Európa«, Nyugat és Kelet különbözőségét kell kiemelniünk. Nemcsak időbeni eltolódásról van szó, amikor Kelet mindig késésben van Nyugat mögött, hanem egészen egyszerűen eltérő fejlődési folyamatról.” Majd leszögezi: „A falu tudományos megismerése nemzeti kötelesség, mert csak ez vezethet el a nemzet megismerésének az útjára. [...] Ha meg akarjuk érteni egy közösség társadalomtörténetét, akkor elsősorban gaz-

dasági alapjainak és tulajdonrendszerének feltárására van szükség.”

Elfogadható tétel ez bizonyára a magyar tanyák 20. századi vizsgálatához is. És a *vizsgálók* történeti értékeléséhez is. Amivel az *MTA Agrártudományok Osztálya* – s talán mások is – adósa még a kornak. Az Agrártörténeti Bizottság kezdeményezései az elmúlt évtizedben nem jártak sikerrel. Nem úgy, mint az MTA IX. osztálya, ahol ezt már 1993-ban elvégezték. Tudományos ülészekon Bognár József elnökletével vették sorra jeleseik életútját, és könyvben is kiadták *Magyar közgazdászok a két világháború között* címmel. Többek között Heller Farkas, Navratil Ákos, Feller Frigyes, Laky Dezső, Surányi-Unger Tivadar munkásságát méltatták. A magyar falukutatás, az agrárszociológia és agrárpolitika jeles művelőinek, röviden: *az előző nemzedékeknek a tevékenysége is része jelleműnknek és jelenűnknek*. Nézeteikkel lehet egyetérteni vagy vitatkozni – mint a tanyairodalomban megjelenő tételekkel –, de nem lehet azokat soha nem létezettnek vagy hatás nélkülieknek tekinteni. Amikor panaszkodnak nálunk adottságaink, viszonyaink külföld előtti ismeretlenségére, nyelvünk társtalanságára, indokolt arra is gondolni, hogy a hazai *izoláció*, némely nézetek szekértáborokba szorulása/szorítása milyen szerepet játszik mindebben. Nem is szólva a kontinuitás-diszkontinuitás tényleges állapotáról.

Az 1945 utáni közigazgatási lépésekben, pl. Kecskemét 100 ezer hektáros határában a tucatnyi új község alapításában és e települések – Szentkirály, Lakitelek, Nyárlőrinc stb. – folyamatos fejlődésében Tessedik, Czettler, Gesztelyi-Nagy, Lakatos Vince nézetei is igazolódnak. A kertészetek sikereiben a művelt gazdálkodó, a tájékozódni is tudó tanyai ember jelenik meg, s általuk Klébelsberg Kunó iskolái, az olvasóköri, Móricz Zsigmond, Móra Ferenc

és Tömörkény István publicisztikája, Erdei és Németh László tanyapártisága igazolódik, köszön vissza az utókornak. Ahogyan az elvadult táj, a sztyeppévé degradálódó vidék, a már se szállásnak, se lakásnak nem használt, omladozó tanya pedig a politikai türelmetlenségnek, az üres ígéreteknek a bűnjele. A tanyai ember igazának megértéséért küzdők érveinek, elhárított figyelemzetéseinek megannyi tárgyi bizonyítéka a lepusztult tanyavilág. Megkésve is valószínűsíti a vádol. Gazdasági és társadalmi tekintetben egyaránt. *„Egészségügyi és minden más szempontból is leghátrányosabb helyzetben a tanyai lakosság volt”* – állapítja meg a Horthy-korszak kutatója.

Néhány, nem elhanyagolható tanulságra még kitérek, de előtte a tanyák fajtáiról, a sokféle értelmezés elterjedéséről kell szólni. Azért is, mert ennek tarkasága a tanyapolitikában részes falukutatókat is szükségképpen zavarta. Ráadásul a közvélemény alakulásában is közrejátszott azután némely szépírói leírás idilli tanyaképe. Ahová délután kikocsiznak, a vadvirágos réten át csekély a távolság, majd az udvarház előtt együtt nézik a *„tanyai néppel”* a páratlan szépségű naplementét...

A tanyák szerepe, értelmezése

A magyar tanyák keletkezésének történetétől nem lehet eltekinteni, ha szerepüket, jelentőségüket értelmezni, a tanyákról, a lakóik életéről született írásokat, szociológiai munkákat értékelni akarjuk. Szerény célként a tanya meghatározása, egy-két lényeges jegyének számbavétele, majd szerepének többféle értelmezése következik a vizsgált időszakban. Fontosnak tűnik ez azért is, mert a *hazai tanyák fogalmához már száz éve hozzátapadt hol a farm, hol a cselédház*. S volt, amikor egyik sem, de akkor a tanya sem számított igazán.

A *parasztanyák* nagy többsége különösebb rendszer nélkül keletkezett. Érthető,

hogy *a szórvány* sokféle gondot jelentett. Ahogy Bulla Béla fogalmazott: ott épült a tanya, ahol a kútásás eredménnyel járt. Ritka volt a tervszerűség. A tanyák, illetve földterületeik ráadásul osztódtak. Az örökösöknek általában nem volt más választási lehetőségük, mint a mezőgazdaságot vállalni. Az örökösödési jog nem védte – s nem védi Magyarországon – a tanyabirtok együtt maradását. Jóllehet már a millennium előtt kiadta a magyar királyi földművelésügyi miniszter *a farmrendszerről* szóló könyvét, a farmházak tervrajzait is közölve(!), és az egyenként 300 kat. holdas farmok vetésszerkezetét is ajánlva. *Az Alföldön nem született meg Iowa*. A települések is elmaradtak. Évtizedekkel később, az ún. *vitézi telkek* sem váltak farmmá, bár azoknak az osztatlan öröklését jogszabály írta elő. Aki tehát tartózkodott az önámítástól és mások félrevezetésétől, láthatta: *a tanya nem farm, és a farm nem tanya*. És nem is az, amit a kétkötetes *Gyakorlati Gazdalexikon* az ön maga által feltett kérdésre válaszolt: „*A tanyakérdés ma* (1927-ben: R. P.) *a magyar feltámadás és a magyar jövődő.*”

Tanyaügyben a másik véglet – a farm vízióval szemben – az *uradalmi tanya*, a *majorsági cselédház* elfogadása, „megértése” volt. Erről írta az OMGE által szorgalmazott kiadvány, a 20. század (!) elején: „*ami a cselédházak nagyságát illeti, szem előtt tarthatjuk azt, hogy egy 4-5 tagból álló család számára lakószobának legalább 17-20 m²-nek [...], míg ha a konyha 2 családnak szolgál, 12 m², és ha 4 családé, 16 m² lehet; egy kamrára 5-6 m²-t számítnunk... Alacsonyabb szoba nem egészséges, míg a magasabb télen hideg.*” Nos, *Mezőcsát* határában, a volt uradalmi tanyában 1955-ben számoltuk fel a négycsaládos + közös konyhás hosszú cselédházakat. A nemzeti vállalatból alakított állami gazdaságban...

A harmincas évek tanyakutatójának sok nehéz örökséggel kellett szembenéznie. A

Nyugat-Kelet kulturális lejtővel is. Amíg pl. *Sopron* már nem ismerte az *analfabetizmust*, addig az alföldi városok tanyavilágában jelentős maradt. Hódmezővásárhely, Török-szentmiklós, Orosháza népességének 35-40 %-a külterületi lakos volt, s az analfabéták aránya a lakosság egyharmadát-egynegyedét tette ki. Ám még a Dunántúl béreseinek gyermekeiről is az volt Illyés látetele, hogy: „*akit olvasás közben leptek meg, azt a háború előtt* (az első világháború előtt – R. P.) *úrhatnámnak tartották, a háború után röviden kommunistának.*” A Klébsberg-akció gyümölcsei nem könnyen értek be. Azért is, mert a tanyák – nem lehet elégszer hangsúlyozni – nagyon sokfélék voltak. Az ott élők többségének pedig, akár állandóan ott laktak, akár csak időszakosan „tanyáztak” a „farmon”, a munka volt az első a vegetációs szezon idején, nem az iskola. *A tanya szerepe* egyébként is a legtöbb helyen a termelésre és a környezetben jelentkező mezőgazdasági munkaerő-kereslet kielégítésére egyszerűsödött. A termelésben is az önellátásra, hiszen a piac távol, időnként járhatatlan távolságban volt. *A tanyai élet tehát valójában életmódot jelentett*, benne valamiféle szabadságot, önrendelkezést, s mindennek az előnyét, de következményét is. Definícióját – sok évvel e kutatások után – máig sem adják meg kellő pontossággal. A Magyar Értelmező Kéziszótár (1982) szerint: „*a tanya (alföldi) község, (mező)város határában lakóházból és gazdasági épületekből álló kis gazdasági település.*” Település?

Ezt és hasonló értelmezéseket látva-hallva nem túlzás a helyzet szakértőjének tekinteni a harmincas évek Móra Ferencét, aki a következőket írta: „*Félek, hogy eljön az idő, és az nagyon rossz idő lesz, amikor a magyar középosztály megint elkésve fog rájönni arra, hogy milyen jövátéhetetlen mulasztást követett el akkor; amikor talán nem is önzésből, csak kényelmességből vagy*

közömbösségből meghagyta a magyar parasztot abban a testi-lelki elhagyatottságban, amelyben 150 évvel ezelőtt találta Tessedik Sámuel. Merem állítani, hogy a magyar paraszt ma is olyan felfedezetlen és ismeretlen, mint az ő idejében volt. Majd kimondja: „A magyar tudományosság – s ezt nem szemrehányásul, hanem dicséretül mondom – a múltban tudósokkal tanulmányoztatta a lappok, a vogulok, cseremiszek és egyéb haldokló rokonaink életét, de soha senkinek nem jutott eszébe kutató expedíciókat szervezni a domaszéki, kötönyi, kömpöci, horgosi magyarok nyelvének, folklórájának [...] sajátos lelkivilágának, különös társadalmi életének tanulmányozására.”

Születtek azért felmérések – ha nem is expedíciók –, amelyekben a Szegedi Fiatalok, ifjúsági-egyházi szervezetek, Gyóffy-kollégisták, geográfusok, etnográfusok is részt vettek. Vizsgálataikat, *megállapításaik hangját* – mint három évtizeddel korábbi elődeikét – *ismét elnyomta egy hangosabb lármá, a második világháború zaja.*

Epilógus

Az agrártermelés, az agrártársadalom periferiáival a millenniumi évek mezőgazdasági minisztere, Darányi Ignác intenzíven foglalkozott. A kedvező tapasztalatok alapján egymást követően három miniszteri kirendeltséget létesítettek, hogy „a primitív állapotok megszüntetésében” a vármegyét segítsék, ahol kell, ellenőrizzék. *Munkácsról* szervezték a *rutén akciót* (1897-től), *Marosvásárhelyről* (1902-től) a *Székelyföldi, Zsornárról* (1908-tól) a *Felvidéki Hegyvidéki Kirendeltség* munkáját. Tanfolyamokat, mintagazdaságokat, parasztbérlleteket létesítettek, hogy a tömeges kivándorlást fékezzék, a gazdasági eredményeket javítsák. Az 1920 után sorra rendezett *tanyakongresszusokon* hasonló szervezet kialakítását sürgette a *Duna-Tisza-közi Mezőgazdasági*

Kamara. A szentesi tanácskozás nyomán az 5430/1928. M. E. kormányrendelet létrehozta a *Hódmezővásárhelyi Tanyai Kirendeltséget* két megyére kiterjedő hatáskörrel. Feladata: „Az Alföldön nagy területen elszórtan élő tanyai földművelő lakosság helyzetének megjavítása, elsősorban a tanyai gazdálkodás színvonalának emelésével, a termelés fokozásával és a terményértékesítés megszervezésével, továbbá a gazdasági szakigazgatási szabályoknak a különleges tanyai viszonyokhoz való hozzáalkalmazásával.”

A kirendeltség élt három évet, 1931. december 31-ével megszüntették. A tanyák maradtak. Sokba került a kirendeltség istápolása, szólt az indoklás. Évi 33 ezer pengőbe...

A tanyák az érdekeltek tiltakozása ellenére maradtak, ahogy voltak, maradtak az uradalmak is a Nagykunszágban, a Kiskunszágban, a békési fekete földön. A földreform pedig késett. És csirázott, majd száriba szökkent a *paraszti radikalizmus*. Amit a falukutatók, az írók, a költők sora idejében észlelt. Kifejezték, megfogalmazták: se elegető munka, se föld. A most 100 éve született Illyés Gyula *Magyarok* című versében írta 1933-ban:

„Ne a voltra, ne szavakra,
mutass egyszer tenmagadra.
Mit sirassak, mit sajnáljak,
hogya egyszer itt hagynálak?
Mutass csupán annyi földre,
hol egy ibolyám kikölne...”

És egy másik, későbbi Illyés vers, *amely meg sem jelenhetett* akkor, 1943-ban. Egy mezővárosban, a *kaszinókert*i társaságot nézve írta a perlekedő, számon kérő költő (részlet)

„Melyiknek kispörköltjét védve
halt meg Szmodics és Fekete?”

Melyik söréért fagyott jégbe
Fábján füle, Kovács keze?
Csillogva cikáz, mint a villám,
kés-villapár, a csirkehullán;
e szép hölgyért, hogy így ehessen,
melyik Nagy halt meg Voronyezsben?”

A radikalizálódás látható, tapintható volt. A forradalmak történetét ismerők számára a következmények is várhatóak voltak.

A háború után – részben még a harcok alatt – megtörtént az agrártörténetben talán legradikálisabbnak számon tartott, forradalmi jellegű *magyar földreform*. Tangazdaságnak való föld is alig maradt. A kastélyokra is rossz idők jártak. Ahol elvonult a front, földfoglalások is előfordultak. Mert ősszel mindig vetnie kellett a földművesnek. Vetni, 1944-ben is. A *Magyar Föld Rt.* birtokán – Sarkad-Feketeér pusztán – is ezt tették a „*tanyasi cselédek*”. Elvetették az őszi búzát, maguknak, a „*közhasználatba vett*” gőzeke után. Akkor még messze voltak Debrecenről a leendő Ideiglenes Nemzetgyűlés követői. A nyomor viszont helyben volt. Földosztásukat kikényszerítette a sorsuk, a 20. század sok elsikkasztott reformja, Darányi, Áchim, gróf Majláth, gróf Károlyi, Nagyatádi Szabó sorra elbukott jobbító javaslata fölötti csalódásuk. Nem Vorosilov marsall parancsára lett itt földreform, miként némely történész hirdeti.

Jöttek a földigénylők, a telepések vonat tetején utazva, gyalog, csónakon, ki hogyan tudott. És mentek a földbirtokosok, ki merre tudott. *Új honfoglalás* folyt – írta szintén Illyés. Igaerő is kevés volt. A háború is megvámolta. A bábolnai ménés is Nyugatra került. Ahol nem volt más, ott az ember állt be a hámba, az eke elé. Lakni is kellett valahol. *Felépült mintegy 70 ezer új tanya, negyedmillióval nőtt a tanyai lakosok száma*. Birtokba vették a termőföldet, megszállták a határt. Megművelték. Betöltötték a bombatölcséreket, felszedték a széthagyott

fegyvereket. Az ország megmenekült egy éhínségtől.

És *elkezdődött egy új korszak*, amely nem volt se béke, se háború. Érzelmek és érdekek ütközése folyt, s a *ráció*, mint forradalmi időkből „*illik*”, a legkiválóbaknál, a szellem nagyjainál is kiszorult időnként az érvelésből. Ekkor jegyezte be naplójába Márai Sándor: „*Az igazi per a magyar paraszt körül tart, a Veres Péterek és Illyés Gyulák által sunyin szított parasztlázadás körül, amely – türelmetlenül, alamuszian és igazságtalanul – messzi a parasztság jogos érdekein túl követel e társadalmi réteg számára vagyont, hatalmat, jogokat.*” Nem sokkal előbb Márai, bizony még azt rögzíti: „*A tbc nem ok nélkül talál olcsó táptalajt a magyar falvakban. . .*” Miért akkor a vád, hogy a pert „*néhány sunyi paraszt, aki a polgárság segítségével jól kikupálta magát, alattomosan fűti?*”

Mindez és a folytatás már egy másik történet, egy másik korszak Magyarországnak sorsa. Ám még az előző történetének megírása sem teljes. Ahogyan az sem, hogy miként „fordult meg” a tanya-elv? Hogyan, miért lett százazrek számára *később* „*kinti*” ház (a hétfégi, a vízparti, a hobbitanya stb.) az új életmód része, a szabadság szigete vagy éppen csak a teaurálás erőtlen eszköze? Vagy csak a városi-vidéki *kettős lakás*, a természetközelség igénye nyilvánult meg – ahogyan *Bibó István* gondolta – ebben a sajátos kétlakóságban? És miért alakult másképpen a tanyaavilág a Kiskunság és a Három Város határában, mint pl. a Nagykunságban vagy a bihari földeken?

Mínderre már talán egy más alkalommal keressük a választ.

Kulcsszavak: *tanyaavilág, településtörténet, szociográfia, falukutatás, földreform, infrastruktúra, közlekedés, szórányletelek, agrárszociológia, agrárpolitika, farmrendszerek, cselédek, földfoglalás*

Irodalom:

- Balassa Iván (1985). *Az aratómunkások Magyarországon* Akadémiai Kiadó, Bp.
- Bibó István (1973). Tanya és urbanizáció. In: B. I. *Válogatott tanulmányok III. köt.*, 139. o. Magvető, Bp.
- Boldizsár Iván (1989). *A lebegők*. Magvető Kiadó, Bp.
- Borbándi Gyula (1983). *A magyar népi mozgalom* (227–233. o.) Püski Kiadó, New York
- Czettler Jenő (1995). *Mezőgazdaság és szociális kérdés*. Századvég, 204. o. Akadémiai–Püski Kiadó, Bp.
- Czettler Jenő (1984). Tanyai települések és tanyai központok. In: *Agrárszociológiai írások Magyarországon*. (szerk. Tóth Pál Péter) 332. o., Kossuth, Bp.
- Dr. Ditz, Heinrich (1993). *A magyar mezőgazdaság*, MTA. (szerk. dr. Kádár Imre) 52–53. o.
- Féja Géza (1937). *Viharsarok*, Magyarország felfedezése. (szerk. Sárközi György) 37. o.
- Fodor Ferenc (1940). *Az elnemsodort falu*. Athenaeum
- Dr. Gesztelyi Nagy László (1937). *Küzdelem az Alföld jövőjéért*, Beszámoló, 122. o. Kecskemét
- Gyakorlati Gazdalexikon* (1927). 833. és 835. o. Sylvester Kiadó, Bp.
- Halhatatlan figurák (1939). Fáklya, 1939. dec. 81. o.
- Mezőgazdaságunk üzemi eredményei 1932–1936 (1938). OMGE Kiadvány, Bp.
- Illyés Gyula (é. n.). *Magyarok (részlet) Szálló egek alatt*. Versek. Nyugat kiadás
- Illyés Gyula (1993). *Puszták népe*. Századvég Kiadó
- Janó Ákos (1982). Fejezetek a szanki és mórícgáti tanácsgazdálkodás múltjából. 145. o. Kecskemét, Katona József Múzeum
- A kaszinókert és a hősi emlékmű között (1996). In: *Bátrabb igazságokért*, 163. o. Kolozsvár
- Kovács Imre (1940). *Szovjet–Oroszország agrárpolitikája*. 92–93. és 103. o. Cserépfalvi
- Lakatos Vince (1988). *Krónika a kem pusztákról*, (szerk. Füzi László) Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Tanács
- Magyarország agrártörténete* (1996). (szerk. Orosz J., Für L., Romány P.) Mezőgazda K. Bp.
- Magyar fámrendszer (1893). M. Kir. Földművelésügyi Minisztérium kiadása, Bp.
- Magyar Statisztikai Zsebkönyv (1939). 294. o., M. Kir. KSH, Pátria
- Márai Sándor (1991). *Ami a Naplóból kimaradt (1945–1946)*. 244. és 246. o. Vörösvár, Torontó
- Móra Ferenc (1958). *Véreim, parasztjaim*. 194. és 195. o., Magvető Kiadó, Bp.
- Nagy Imre (1996). *A magyar parasztságról és a mezőgazdaságról 1928–1938*. (szerk. Dám László) Nyíregyháza, Bessenyei Könyvkiadó.
- Rézler Gyula (1943). *Falukutatók és szociográfusok*. A magyar társadalom önvizsgálata. 65. o. Faust K.
- Romány P. (1973). *A tanyarendszer ma*. Kossuth, Bp.
- Romsics Ignác (1999). *Magyarország története a XX. században*, 204. o. Osiris Kiadó
- Stahl, H. H. (1992). *A régi román falu és öröksége*. 29. és 96. o. ELTE–Gondolat Kiadó, Bp.
- Szabó Kálmán (1936). Kecskeméti tanyák. In: *Szabó Kálmán Válogatott írásai*. 309. o. Kecskemét 1986.
- Takács Imre (1989). *Magyarország földművelésügyi közigazgatása az Osztrák–Magyar Monarchia korában (1867–1918)*. 32–34. és 123. o. Mezőgazdasági Kiadó, Bp.
- Weis István (1931). *A magyar falu*. 15. o. Magyar Szemle Társaság

